

– KÖNYVISMERTETÉS –

FRIVALDSZKY János: *Kit terhel a felelősség az első világháborúért? Politikusok, diplomáták és keresztény véleményformálók narratívái*
Budapest, Gondolat, 2024. 406.

Frivaldszky János négyszáz oldalas morálfilozófiai nagymonográfiája új megvilágításba helyezi az első világháború kitöréséhez vezető utat, kíméletlenül szembesítve az olvasót azokkal a torzulásokkal és bűnökkel, melyek az értelmetlen és önsorsrontó vérfürdőhöz vezettek.

Míg a második világháború „degenerált okból”, a náciizmusból fakadt, az első világháborút kirobbantók magukat kereszténynek vallották.

A kötet első fele feltárja azokat, a történelemalakító döntések mögötti lélektani és kulturális tényezőket, melyek a katasztrofális döntésekhez vezettek. Az úri társadalom egyes köreiben túlélő párbaj-hagyomány szerepe, a politikai darwinizmus személete, a félelemspirál, ami egy ponton túl a katonai körök önmozgását megálíthatatlanná tette, olyan körülmények, amelyek magyarázatul szolgálnak – de nem szolgálnak mentségül.

A kötet második fele az egyházi reakciókat tekinti át, mind a hazai, mind az olasz egyházi sajtó, szentbeszédek, vagy akár a katonák számára kiadott imakönyvek szintjén. Sokkoló a kontraszt a Szentszék következetes békepolitikája és a nemzeti egyházakban (nyilván nem kivétel nélkül, de mégis) uralkodó megnyilatkozások és a társadalmi légkör, a gyűlölet szítása között. A Szentszék részéről nyilván nem pusztán békepolitikáról van szó, hanem egy olyan, következetes teológiai-morális álláspont-ról, melytől egyetlen katolikus sem függetleníthette volna magát.

A politikai ítélet világos: a Monarchia hadüzenete Szerbiának aránytalan és indokolatlan volt, Oroszország mozgósítása, majd hadba lépése felelőtlen volt, míg az olasz nacionalizmus gátlástalansága tovább fokozta az eszkalációt. Ezek mára jobbra közismert és általánosan elfogadott tények. A kötet újdonsága a mélyebb kulturális okok feltárása, így a becsületpárbaj mára anakronisztikusnak tűnő hagyományának szerepe, súlya a háborús döntésekben figyelemre méltó felismerés. Ma talán azt mondanánk, hogy az emberi viszonyok, a sértődések, a párbeszéd képtelensége hasonló, a világpolitikában sem elhanyagolható tényezők. Az egyházi szerep elemzése egyenesen mellbevágó. Ha a katolikus egyház nemzeti egyházakra szakad, meghasonlik –

hasonlóan ahhoz, ahogy a nagy háborúban a szociáldemokrácia, a szabadkőművesség vagy a zsidóság is nemzeti közösséghez való lojalitást választotta, elvtársai vagy (hit) testvérei helyett. Ugyanakkor a katolikusok számára adva volt (lett volna) az egyházi tanítóhivatal, a világégésben XV. Benedek pápa „világítótoronyként” szolgált.

A Szentszék 1870 és 1929 közötti nemzetközi jogi helyzete csak az egyik ok arra, hogy a pápa hangja nem jutott el se a lövészárokokba se a döntéshozók szívéhez – vagy éppen a helyi egyházi vezetőkön nem, vagy torzítva jutott át az üzenet. Prohászka Ottokárt, mint az Egyház és a társadalom megújításának apostolát, az Egyház szociális tanításának élharcosát őrizte meg az emlékezet. A háború kezdeti időszakában tett megnyilatkozásaival szembesülni fájdalmat okoz. A halottaikat gyászolóknak lelketlenség dolgozik, hiszen a hősök ünnepét kellene megülni, „akik pedig halottaikat siratják – mivel nem tudják őket önfeláldozóan elengedi lélekben –, azok »ünneprontók«”. Az áldozatvállalás értékének hangsúlyozása helyét csak később váltja fel az erőszak irracionálisának, a háború ördögi voltának felismerése.

Frivaldszky János szigorú. Ellentmond-e, megkérdőjelezi-e Ferenc József katolikus hitét magánerkölcsének fogyatékosága? Talán inkább a trónörökös lovagias gesztusa a hiteles keresztény hozzáállás, ahogy az udvari körök megszólására fittyet hányva karon fogva vezette Schratt Katalint Ferenc József halottas ágyához. Következtesen levezethető elvi álláspont, hogy a Monarchia igazságos ok nélkül kirobbantott háborújában életüket veszítők nem feltétlenül tekinthetők hősöknek – így a hősi emlékművek szimbolikája is kérdéseket vet fel. Azonban nem csak a hazája és egyháza vezetésében bízó honpolgár, de hozzátartozói és a nemzet egésze részéről érthetőnek tűnik, hogy az elesettekre hősként tekintünk – ahogy a Szerző is Gerő Vilmos századosra, mint az elsők között hősi halált halt tisztre utal.

Nem kerülhető meg, néhány – a mű tartalmi értékét nem érintő – szerkesztési kérdés. A tájékozódást nagyban segítené egy irodalomjegyzék – ezer fölötti lábjegyzetnél az „i. m.” akár többszáz oldallal korábban megadott közleményre utal. Kérdéses, hogy az interneten fellelhető források hivatkozásánál jó gyakorlat-e pusztán az elérhetőség megadása, és nem szerencsésebb-e a bibliográfiai adatok közlése. Egy mélyrehatóbb olvasószervezői munka a szövegismételeket is kiszűrhetné volna (különösen a kötet első felében gyakori, hogy források-szemelvények és a főszöveg akár mondatokon keresztül ismétlik egymást). A lábjegyzetekben közölt hosszú idegen nyelvű (általában olasz) szövegek az olvasók többsége számára aligha adnak többlet-információt. Még XV. Benedek pápa Ad Beatissimi Apostolorum kezdetű enciklikájának is olasz fordításából kapunk szemelvényt.

A mű alapvető üzenete világos: ha egy Atya gyermekei vagyunk, nem lehet kérdés, hogy minden háború testvérgyilkos – a Szerző egyértőleg idézi Ferenc pápát. A politika világában sem tehetjük következmények nélkül félre a helyes és a helytelen közötti elvi különbséget. Frivaldszky János világossá teszi, hogy sem többség, sem érdek („szent önzés”) nem mentesít a politikai közösség morális értelemben vett közjavanak keresésétől, az ember életének és méltóságának tiszteletben tartásától. Ennek hiánya vezetett katasztrófához – és ezek jelenthetik a jó kormányzás alapját.

A Gondolat Kiadó kiadásában, a Médiatudományi Könyvek sorozatában (sorozatszerkesztő: Koltay András és Szadai Károly) megjelent munka minden elismerést megérdemel. Megkerülhetetlen hozzájárulás az első világháború megéréséhez, feldolgozásához és a ma is aktuális következtetések levonásához.

SCHANDA Balázs
egyetemi tanár, PPKÉ JÁK